

Az elképzelt Bánát

Térképzetek egy régióról a második világháború végéig

A szegedi *Délmagyarország* 1936. november 7-ei számában rövid cikkben számolt be arról, hogy a jugoszláv hatóságok engedélyezték a bácskai magyar kultúregyesület működését.¹ A korabeli olvasó valószínűleg elsiklott a cikk felett vagy némi örömmel konstataálta, hogy a szomszédos országban, amely nem bánt kesztyűs kézzel az ország területén élő nemzetiségekkel, a magyarság újra esélyt kapott az önszerveződésre. A cikkekre hamarosan válasz érkezett. A Csuka Zoltán szerkesztése alatt álló *Láthatár* – amely „a kisebbségi magyar irodalmak és a környező népek irodalmi életének figyelőjeként” definiálta magát, az év november–decemberi számában rövid jegyzetben támadta a cikket és íróját. A szegedi lap rövid beszámolója hemzsegett a tárgyi tévedésektől és a *Láthatár* mély felháborodással csapott le rá: „Olyat például még a legfelületesebb magyar újságírónak sem szabad leírnia, hogy Pétervárad a Bácskában van, hanem ille- nék tudnia, hogy ez a város az egykori Szerémségben fekszik, ott a magyarságnak soha közművelődési egyesülete nem volt, még kevésbé lehetett »bácskai« közművelődési egyesülete.”² A cikk írója tudatlanságból vagy hanyagságból összekeverte az I. Péter király után Petrogradnak nevezett Nagybecskereket a szerémségi településsel. A válaszcikk nem állt itt meg. „Ha egy angol vagy francia a magyarokat Ázsiába képze- li, akkor megbotránkozunk és pedig joga- san, mennyivel inkább botránkozhatunk meg azon, ha más országba szakadt, de hozzánk mégis egész közel élő testvéreink életét nem ismerjük és saját né- pünket a leghebehurgyábban tájékoztatjuk róla.”³

A *Láthatár* felháborodása jogos volt, hiszen az esemény, amiről a beszámoló szólt, ritka fontossággal bírt. A belgrádi kormány 1934-ben I. Sándor király elleni marseille-i merénylet után betiltotta a nagymúltú és kiterjedt falusi hálózattal

MOLNÁR CSONGOR (1995) PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudo- mányi Doktori Iskola.

1 A jugoszláv kormány engedélyezte a bácskai magyar kultúregyesület működését. *Dél- magyarország*, 1936. november 7., 4, 263.

2 A szegedi *Délmagyarország*. *Láthatár*, 1936/9-10, 371–372.

3 Uo.

rendelkező nagybecskereki székhellyel működő Magyar Közművelődési Egyesületet.⁴ A betiltás mögött Magyarország Belgrád által vélt részvétele a merényletben – a merénylők jankapusztai szállása –, valamint az általános félelem a magyar revíziótól állt.⁵ A jugoszláviai magyar politikai elitnek két küzdelmes évébe telt mire az egyesület 1936. november 6-án újra megkapta a működési engedélyét.⁶ A *Délmagyarország*, mint látható, viszonylag gyorsan, az információk ellenőrzése nélkül vehette át a hírt. A szegedi napilap téves képet festett a Vajdaságról, azon belül a Bánátról.⁷ Az első világháború után elcsatolt területekről kialakult térképzetek meghatározták a magyar gondolkodást. A régiókról alkotott elképzelések különböző helyi specifikumokra alapozó, történeti múltra és hagyományokra épülő képeket villantottak fel. Erdély, az északi vármegyék és a déli vármegyék fontossági szempontból is más-más helyet foglaltak el a társadalom mentális térképén.

A tanulmány arra vállalkozik, hogy feltárja az első világháborút megelőzően és különösen azt követően kialakult és kialakuló térképzeteket az elcsatolt déli régió nyugati felét illetően. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a nemzetépítés és vele sokszor kéz a kézben járó térelképzések megvizsgálásával, azok gyökereinek és formálóinak feltárásával, bemutassa a végtelen rónaság toposzon túl a Bánáttal kapcsolatos képeket. A tanulmány először rávilágít a regionális térkonstrukciók megjelenésének kezdeteire, azok fő alakítóira, szerepükre és a céljukra a térképzetek megalkotásával az Osztrák-Magyar Monarchia idején. A tanulmány második fejezete a magyarországi nyilvánosságban megjelenő térkonstrukciókra fókuszál, amelyek sokszor sajtóban, illetve folyóiratokban jelentek meg, mint a reformkonzervatív *Magyar Szemlében*, a Magyar Külügyi Társaság folyóiratában, a *Külügyi Szemlében*, az 1942-től Szegeden megjelenő *Délvidéki Szemlében* vagy a már említett, a szomszédos országokkal való kulturális dialógus mellett kiálló *Láthatárban*. A harmadik fejezet a helyi értelmezéseket tárja fel. A fejezet a két világháború között megjelenő folyóiratokra, mint a *Kalangya* és a *Híd*, valamint a Nagybecskereken megjelenő *Torontál* napilapra alapozva mutatja be a regionális térképzeteket.

A Bácska visszacsatolását követően a második világháború alatt megjelenő cikkeket a *Kalangya* esetében a magyarországi nyilvánosság részeként kezeli a tanulmány, kivéve, ha a szerzője a megszállt Bánátból származott, mint ezt majd

4 Várady Tibor: Magyar kisebbségi kultúrelét a Jugoszláv Királyságban – betiltások és jogi próbálkozások tükrében. In Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék, 2022, Forum, 88.

5 Aleksandar Kasaš: A hatalom packázásai a kisebbségi kultúrával. *Híd*, 2008/4, 70–71.

6 Várady Tibor: Magyar kisebbségi kultúrelét a Jugoszláv Királyságban – betiltások és jogi próbálkozások tükrében. 104.

7 A kifejezés vitatottsága ellenére annak korabeli és mai napig tartó köznyelvi használata miatt a Bánáton az egykori három vármegyéből (Torontál, Temes, Krassó-Szörény) álló régió nyugati felét értem, amely a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került az első világháború utáni rendezésben.

látni fogjuk Kristály István *Bánáti levél* sorozata esetében. A lokális térképzetek esetében külön figyelmet szentel a tanulmány a kitüntetett helyet elfoglaló faluképek és a központként megkonstruálódó Nagybecskereknek. A tanulmány célja, hogy rámutasson az egykori Torontál vármegye jelentős és kisebb részben Temes vármegye területét felölelő régióról kialakult kép történetére, a kép létrejöttének folyamataira, fő jellemvonásaira, tartalmaira és helyére a magyar köz tudatban.

Térképzetek és a Bánát

A történelmi Magyarország tereinek leírásának és a regionális térképzetek kialakulásának gyökerei a hosszú 19. században találhatók. A nagy nemzeti és regionális térképzetek szorosan kapcsolódtak a nacionalizmusok megjelenéséhez. A nemzetépítési folyamatban a tér kulcsfontosságú szerepet játszott, amelynek megkonstruálásban szakterületeket átívelően vettek részt a kor elitjei. A már említett példák megjelenése aligha lett volna elérhető a tér tudatos leírása és létrehozása nélkül.⁸ A terek, ahogy arra a kutatók az elmúlt évtizedekben rámutattak, nem magától értetődő jelenségek. Leírásukban, tartalmi tölteteikben, szerepükben és létrejöttükben az ember általi konstrukciónak hatalmas szerepe van.⁹ A terek sosem egyértelműek, megalkotásukban, elképzelésükben kritikus helyet foglalnak el a megélt tapasztalatok, élmények, amelyek a térről szóló diskurzust gyarapítják. A megélt eseményekből táplálkozó térképzetek – ahogy arra Susanne Rau rámutat – az elmúlt évszázadban a tér természet felőli megközelítése fölé emelkedtek.¹⁰ A tér személyes lenyomatai alkotják, formálják és idővel sokszor meg is változtatják a terekről alkotott elképzeléseket. A térbeli fordulat (spatial turn) megjelenése óta a térértelmezések terén külön szerepet foglal el az elképzelt terek vizsgálata. A 19. században megjelenő útleírások, levelek, földrajzi, történelmi és később néprajzi munkák a saját ismeretelméleti keretükből kiindulva mind hozzátettek a jelenleg is működő térképzetekhez.¹¹ Jó példa erre a folyamatra Takáts József kiváló tanulmánya, amely arra mutat rá Petőfi munkásságán keresztül, hogy az Alföld megkonstruálásában a szépirodalom meghatározó szerepet játszott.¹²

A nagy történelmi struktúrák, mint a nemzet és az állam megjelenése, majd a kettő összefonódása maga után vonta nemzet és a tér összekapcsolódását is.

8 Susanne Rau: *Räume. Konzepte-Wahrnehmungen-Nutzungen*. Frankfurt/Main, 2013, Campus Verlag, 11.

9 Uo. 48–50.

10 Uo. 12.

11 Uo. 14. 139.

12 Takáts József: A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok. *Regio*, 2004/3, 71–81.

A nemzet államformáló ereje egy elképzelt teret gondolt magának.¹³ A nemzetépítésben oly fontos szerepet játszó történelemírás, amely a 19. században a nagy nemzeti narratíva megalkotására törekedett sokszor lényegesen formálta a nagy nemzeti térről alkotott elképzéseket.¹⁴ Az akkori diskurzusban megjelent a nagy haza, a nagy nemzetállam elképzése. Ezzel szemben és/vagy mellett viszonylag hamar megjelentek a különböző regionális gondolatok a saját kis haza megteremtéséről.¹⁵ Ezek általában a vármegyék vagy kisebb-nagyobb történelmi régiók történetének feldolgozásában mutatkoztak meg, amelyek hol másolták, hol pedig eltértek a nagy hazáról alkotott koncepciótól.¹⁶ T. Szabó Levente *Erdélyiség-képezetek (és regionális történetek) a 19. század közepén* című átfogó tanulmányában a ma is ismeretes Erdély-kép kialakulásának gyökereire és formálóira mutatott rá. A tanulmány végigköveti, hogy a irodalom, a földrajz és a történelem, az említett művészeti és tudományterületek diszciplinárizálódásának hajnalán az egymás közötti átjárással hogyan alkotta meg az Erdély-képet.¹⁷ T. Szabó példaként Kővári László földrajzi munkáján keresztül szemlélteti a folyamatot, amelyik a szakmai módszertan ellenére Vörösmarty Mihálytól vett versrészlettel indul és a későbbiekben sem mentes a költői képektől.¹⁸ A 19. század közepétől megjelenő írások, mint Orbán Balázs *A Székelyföld leírása*, vagy Kővári László *Erdély földjei és ritkaságai* nemcsak leírják, hanem meg is teremtik Erdélyt.¹⁹ Orbán Balázs leírásai a Székelyföldet mitikus képzetekkel ruházza fel, mint: „Szent hely ez, melyet meglátogatandók vagyunk.”²⁰ Orbán ilyen és hasonló leírásokban már a nemzeti tér szakralitásának gondolatára hivatkozott, amellyel kitüntetett szerepet követelt Székelyföldnek az elképzelt nagy haza keretein belül.²¹ Ezek a térképzetek nemcsak a régió területét rajzolták meg, hanem azt határaival együtt létre is hozták.²² T. Szabó Mikó Imre *Erdély történelmi adatokban* című munkáján keresztül mutatott rá, hogy a szerző által vázolt Erdély-képben már megjelentek a regionális autenticitásra való törekvések, a történelmi

13 Antony D. Smith: *The Ethnic Origins of Nations*. London, 1987, Basil Blackwell, 28.

14 Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2014/2, 179.

15 Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. 179, vö. Sonkoly Gábor: *Erdély városai a XVIII–XIX. században*. Budapest, 2001, L'Harmattan–Atelier, 161–163.

16 Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. 180.

17 T. Szabó Levente: *Erdélyiség-képezetek (és regionális történetek) a 19. század közepén*. Uő. *A tér képzetei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, 2008, Komp-press–Korunk, 47.

18 Uo. 48.

19 Uo. 45.

20 Uo.

21 Keményfi Róbert: Az „etnikai táj” kultúrnemzeti mítosza. *Regio*, 2002/4, 106.

22 T. Szabó Levente: *Erdélyiség-képezetek (és regionális történetek) a 19. század közepén*. In. Uő. *A tér képzetei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, 2008, Komp-press–Korunk, 48.

múltra alapozó és abból építkező elképzelések, a földrajzi elzártságból fakadó sajátos víziók.²³ Az önmeghatározások viszonylag rövid időn belül a helyi intézmények elnevezésében tükröződtek. Az Erdélyi-Múzeum Egylet, majd Egyesület ezek szerint definiálta magát Budapesttel szemben és a magyar tudományossággal összhangban, tudatosan építve lokális akcentusokra.²⁴ A terek művészeti és tudományos leírása, megalkotása mellett a század végére a turisztikai egyesületek megjelenésével a hazai terek gyakorlati megismerése központi szerepet kapott. A Magyarországi Kárpát-egyesület 1873-as megalakulása és erdélyi fiókszervezetének létrejötte felgyorsította a természet, táj és tér szakterületeken átívelő megismerését.²⁵

A „végtelen Alföld” és Erdély területének nagyságánál, történelmi szerepénél fogva túldimenzionálnak tűnnek, de az elképzelt terek megalkotásának folyamatában messzemenőleg nem voltak egyedülállók. A korabeli északi vármegyék térképzetei hasonló ütemben jelentek meg irodalomban, visszaemlékezésekben és tudományos munkákban. Mikszáth Kálmán műveinek köszönhetően a Felföld vidékei, városai, lakosai és terei ország-világ előtt láthatóvá váltak.²⁶ A régió megismerésében ugyanakkor a már említett turisztika is elengedhetetlen szerepet játszott.

A térképzetek képlékenységét jól mutatja az egykori otthon, település, vármegye vagy a tágabb értelemben vett régió helye az első világháborús összeomlást követő menekültek emlékezetében. Ablonczy Balázs tanulmányaiban fény derül a Szepes és Sáros vármegyéből elszármazott, illetve elmenekült személyek térképzeteire, amelyeket elsősorban emlékezetük, az ott megélt mindennapjaik formáltak.²⁷ A tanulmányokból az is látható, hogy a Szepességből és Sárosból elszármazottak budapesti és a trianoni Magyarország egyéb városaiban létrejött egyesületei milyen mértékben alakították ezeket a képeket az egykori „kis hazákról” és milyen mértékben voltak hordozói a már meglevő térképzeteknek.²⁸

Ez a térkonstrukciók utáni vágy a későbbiekben sem hagyott alább. A második világháború alatt a második bécsi döntés értelmében visszacsatolt Észak-

23 Uo. 50.

24 Uo. 51.

25 T. Szabó Levente: „Erdély képei”. A tér ideológiai és Erdély képzetei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. 106–109. vö. Pieter M. Judson: *Inventing Germans. Class, Nationality and Colonial Fantasy at the Margins of the Hapsburg Monarchy. Social Analysis: The International Journal of Anthropology*, 1993, 33. 59.

26 T. Szabó Levente: Erdélyiség-képezetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. 66–76. vö. Ablonczy Balázs: *Virtuális vármegye: Sáros, 1820–1940. Nemzetiségi kapcsolatok az emlékiratok tükrében*. In uő: *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Pozsony, 2011, Kalligram, 15.

27 Ablonczy Balázs: *Virtuális vármegye: Sáros, 1820–1940*. 35. vö. uő: „A Klopacska hív” Emlékezésformák Selmebányára a két világháború között. In uő: *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Pozsony, 2011, Kalligram, 91–121.

28 Ablonczy Balázs: „A Klopacska hív” Emlékezésformák Selmebányára a két világháború között. 106–120.

Erdélyben már ismert térelképzelések tűntek fel. A budapesti kormány kidolgozott tervekkel és állami támogatásból finanszírozott turisztikai programmal formálta tovább az Erdélyről felrajzolt elképzeléseket, amelyek részben tudatosan épültek a már meglevő mitizált helyekre, mint Kalotaszegre, Székelyföldre és Kolozsvárra. Emellett a kormányzat újakat is próbált meghonosítani mint a Radnai-havasokra épülő síparadicsom ötletét.²⁹ Ezek a képek tudatos állami kiemelése, valamint például az észak-erdélyi útvonal kiépítése a Nagyvárad–Királyhágó–Kolozsvár–Marosvásárhely–Székelyföld vonalon a máig bevett képet alapozták meg.³⁰ A turisztikának a második világháború alatt újból kitüntetett szerep jutott. Az erdélyi kirándulások, az elképzelt és megalkotott terek valódi megismerése „nemzeti zarándoklattal”³¹ ért fel.

Az Erdély és a Felföld kapcsán vázolt folyamatok a Bánát esetében némi időbeli fáziskéséssel, de nem maradtak el. Az Oszmán Birodalom kiszorítása után és a pozsareváci béke (1718) megkötését követően a terület 1779-ig a bécsi udvar fennhatósága alatt állt. Ezt követően alakult meg a három vármegye, amelynek a déli sávján 1873-ig fennállt a Katonai Határőrvidék. A sikertelen 1848–1849 forradalom és szabadságharc után a terület újra császárváros irányítása alá került a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság néven létrejövő koronartartományként.³² A három vármegye ténylegesen csak 1881-ben került Budapest fennhatósága alá.³³

A három déli vármegyét alkotó Bánság (Torontál, Temes, Krassó-Szörény) eltérő regionális fejlődésének – amit a török hódoltság okozott – ellenére a területen megjelenő helyi elit viszonylag hamar törleszteni próbálta a nemzeti történetírás terén tapasztalható lemaradását.³⁴ A belső közjogi viták árnyékában a régióban létrejövő tudományos társaságok mint a temesvári Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat a felzárkózást célozták meg. A legnagyobb kihívást a levéltári források hiánya jelentette. A nyugat-magyarországi és észak vármegyékkel ellentétben az oszmán hódoltság következtében a levéltári források elpusztultak. Ugyanakkor ez nem szegte a történetírók kedvét vagy invenciózusságát.³⁵ A 18. század előtti források hiányában a kor történeti munkáit jegyző szerzők egyenesen a Szent István-i időkhöz nyúltak vissza azt bizonyítva,

29 Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*. Budapest, 2011, Jaffa Kiadó, 189.

30 Uo. 200.

31 Ablonczy Balázs: Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Történelmi Szemle*, 2008/4, 508.

32 Borsi-Kálmán Béla: A Bánság és Temesvár a századfordulón és az első világháború előestéjén. 1. rész. *Pro Minoritate*, 2000/3–4, 176–178.

33 Varga Bálint: A nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánsági történetírás a hosszú 19. században. *Korall*, 62, 150.

34 Varga Bálint: *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon*. 197.

35 Uo. 197–198.

hogy az általuk leírt történelem és tér a magyar nemzeti múlt szerves része.³⁶ Pesty Frigyes, Szentkláray Jenő vagy Ortway Tivadar munkái átfogó képet próbáltak felvázolni a déli végekről, beillesztve azt a nemzeti nagy narratívába. Pesty például módszeresen tagadta a Bánság, illetve Bánát szavak térformáló erejét az osztrák közigazgatási múlt miatt. Ezzel szemben igyekeztek megalkotni a Délmagyarország koncepciót.³⁷ A lemaradását kompenzálni igyekező déli vármegyék történetírói ezek alapján illeszkedtek a francia elképzelésbe, amelyben a nemzet és terület koncepció kölcsönösen formálták egymást. Emellett a komolyabb történeti hagyományokkal rendelkező Erdély esetében a kutatók a „nagy haza” koncepciójával versengő „kis hazák” megjelenésére mutatnak rá, amelyek inkább az olasz, illetve német modellbe illeszkednek.³⁸

A nagy haza térképzeteinek lokális lecsapódásához csatlakozott például Jankó Ágoston alispán előszava a Borovszky Samu által szerkesztett Magyarország vármegyéi sorozat Torontált bemutató kötetben. Jankó a török hódoltságtól egészen a vármegye Magyarországhoz való visszatérés közötti korszak hányattatottságát kiemelve, de fölé emelkedve egy rohamosan fejlődő tér a nemzeti térbe való visszatérését emelte ki.³⁹

A boldog békeidők fejlődési lendületében sem lett a régió a szépirodalom bölcsője, még annyira sem, mint a szomszédos Bácska, ahol Szabadka – szintén csak század végére – olyan írókkal látta el a magyar irodalmat, mint Kosztolányi Dezső vagy Csáth Géza, akik szintén hozzájárultak a mai is élő „porosboros” Szabadkáról és Észak-Bácskáról létrejött kép formálásához. A szabálytalan legellentmondásosabb kivétel erősíti: Herczeg Ferenc. A Herzog néven verseci gyógyszerészcsaládba született és tudatosan az asszimilációt választó író a fővárosban komoly hírnévre tett szert. Emellett Herczeg politikai szerepvállalása és a Magyar Revíziós Liga élén betöltött pozíciója megannyi megütkezés forrása volt.⁴⁰ Az író életművében mindig visszatért szűkebb pátriájának helyszíneire. Herczeg „bánátisága” nemcsak műfajokon átívelő szépirodalmi írásaiban, de visszaemlékezéseiben is szerepet kapott.⁴¹ A Horthy-korszak rendszerhű értelmiségije által írófejedelmeként számontartott Herczeg írásaiban megerősítette a már meglévő toposzokat. A *Várhegy* című emlékirataiban következőképp fogalmaz: „A bánági nagy róna olyan világos, mint egy szoba, amelyről nyárára leszedték a függönyöket. Ez nem a nápolyi öböl arany fénye,

36 Uo. 198.

37 Uo. 199.

38 Varga Bálint: A nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánági történetírás a hosszú 19. században. *Korall*, 62, 163.

39 Varga Bálint: *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon*. 199.

40 Zeidler Miklós: Herczeg Ferenc és a Magyar Revíziós Liga. In Gazdag László – P. Müller Péter (szerk.): *„Fenn és lenn”*. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára. Pécs, 2014, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, 29–46.

41 Németh Ferenc: A Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben. *Híd*, 2001/11–12, 1263.

hanem valami különös, józan, minden zugot átjáró ezüstös ragyogás.”⁴² Az író által megrajzolt dél-bánati tér további tartalmakkal bővült. A regényeiben, novelláiban, színdarabjaiban Versec mellett megjelentek Pancsova és szomszédos falvak sokszínű hétköznapjai. A Herczeg által alkotott tér sokszor ismeretlen veszélyektől, zárt falusi közösségektől, a delibláti homokpuszta vad élővilágától és az ott tanyázó zsványoktól volt hangos.⁴³ Herczeg műveiben megjelentek a perifériára jellemző koncepciók, mint a veszély és a kietlenség.⁴⁴ Herczeg a Bánát második világháború alatti megszállásának éveiben a nagybecskereki *Torontál* visszatérő tárcaírója volt, nevét hol vállalva, hol a Bánati álnév mögé bújva.⁴⁵

Az ősi már egyszer elvesztett terület?

A trianoni békeszerződés után a Magyarországra került egykori torontáliak által létrehozott Torontáliak Egyesülete a menekültegyesületek ismert szerepét töltötte be. A szervezet tagjai olyan vármegyei egykori tisztviselők, erős emberek voltak, mint Jankó Ágoston a vármegye utolsó alispánja, Dániel László földbirtokos, Vinczehidy Ernő vagy épp Szmolenszky József a vármegye utolsó fő- és aljegyzője.⁴⁶ A Torontáliak Egyesületének szellemisége és tevékenysége nem tért el a további hasonló és már említett szervezetektől. Különböző események, rendszeres találkozók, éves bálók szervezésével próbálta ápolni a valamikor déli vármegye emlékét, a „torontáli szellem fenntartását”⁴⁷ és támogatni a revíziós terveket.⁴⁸ A Torontáliak Egyesülete mellett egyéb szervezeteket is találunk, amelyek a Magyarországon élő torontáliakat és nem csak torontáliakat próbálták egybefogni, mint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete vagy a Délvidéki Otthon. A felsorolt egykori dél-magyarországi egyesületek azonban eltértek az Erdélyből vagy a Felvidékről elszármazottak szervezeteitől, az utóbbiak eredettörténete távolabb nyúlt vissza az időbe, más volt a történelmi és politikai beágyazottságuk. Erdélyi származású Magyarországon élő – sok esetben arisztokrata – elit gyökerei történelmi okoknál fogva sokkal régebbre nyúltak vissza, politikai és kulturális súlyuk sokkal nagyobb

42 Uo. 1264.

43 Uo. 1264–1265.

44 Németh Ferenc: A Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben. 1264–1265, vö. László Kürti: *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. Albany, 2001, State University of New York Press, 8.

45 Németh Ferenc: A Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben. 1266.

46 Nagy-Torontál vármegye tisztviselőinek találkozója. *Budapesti Hírlap*, 1926. szeptember 19., 212, 10–11.

47 Uo.

48 Uo.

volt.⁴⁹ Az erdélyi mellett a szepességi és a sárosi egyesületek is sokkal jobban be voltak épülve a magyarországi közegbe, mint az első világháborús összeomlást követő években létrehozott bánáti szervezetek.⁵⁰ Alapvetően, mint láthattuk, a térképzetek és azok történeti alapjai is messzebbre nyúltak vissza, mint a 18. század végén a török alól felszabaduló déli vármegyék esetében. A Torontáliak Egyesülete viszonylag frissnek számított, de feladataiban nem különbözött. Korabeli sajtóanyagokból jól kirajzolódik a szervezet gondolati elképzelése a Torontálról, „ahol majdnem minden nemzetiség képviselve volt, milyen harmóniában éltek velünk németek, szerbek, románok, bolgárok és tótok úgy, hogy Torontálban a nemzetiségi kérdés sohasem éleződött ki, és már 40 évvel ezelőtt munkásházákat és kultúrházat építettek a művészet s zene istápolására”.⁵¹ A szervezet egyik gyűlése után határozatban fogalmazta meg, „hogy legközelebb családtagjaikkal gyűlnek össze, hogy gyermekeiket és unokáikat bemutassák a vármegye régi vezetőségének, ösztönözve bennük a magyar föld és szép Torontáljuk iránti szeretetet”.⁵² A térképzetek egy heterogén etnikai kép ellenére a magyar gondolati világot tükrözték. Az egyes etnikai csoportok térképzetei között aligha volt átjárás, akárcsak a nemzeti történetírásban.⁵³ Ezek a terek minden nemzet elképzelésében sajátos értelmezésekkel és tartalmakkal bírtak, ahogy erre Holly Case amerikai történész Erdélyről szóló könyvében mutatott rá.⁵⁴

Az *Ország-Világ* ismeretterjesztő és szépirodalmi hetilap 1921. számában Zoltán Vilmos terjedelmes cikket közölt *A természet nem tűr erőszakot* címmel. A botanikáért rajongó költő és műfordító ebben a trianoni békeszerződés értelmében elveszített természeti kincseket tárta az olvasó elé jelentős revizionista szemlélettel. Erdély hegyei és erdei, a Magas-Tátra elvesztése mellett a Délvidék kapcsán azt róta fel, hogy „szerbek kezébe került a messzeföldön híres delibláti homokpuszta a maga jellegzetes keleti növényvilágával, mely teljesen azonos a Kaspi-tó környékbeli magyar őshaza flórájával”.⁵⁵ Az szerző cikke azért is érdekes, mert a korabeli revizionista hangot megütő cikkek térképzeteit meghaladva, amelyek nem léptek át a termőföldek lázálmain, viszonylag konkrét teret vázolt fel. A Delibláti-homokpuszta mint természeti egység vagy az aracsi pusztatemplom csak elvétve tűnt fel a két világháború közötti magyarországi

49 Bárdi Nándor: Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség*, 93–105, vö. Romsics Ignác: *Bethlen István*. Politikai életrajz. Budapest, 2019, Helikon, 35–70.

50 Ablonczy Balázs: „A Klopacska hív” Emlékezésformák Selmecebányára a két világháború között. 106–120, vö. Uő. Virtuális vármegye: Sáros, 1820–1940, 15–35.

51 Torontál vármegye Budapestén. *Magyarság*, 1936. szeptember 29., 222, 11.

52 Zoltán Vilmos: A természet nem tűr erőszakot. *Ország-Világ*, 1921. szeptember 18., 38, 442.

53 Varga Bálint: A nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánáti történetírás a hosszú 19. században. *Korall*, 62, 162.

54 Holly Case: *Between states*. The Transylvanian question and the European idea during World War II. Stanford, 2009, Stanford University Press, 32–39.

55 Zoltán Vilmos: A természet nem tűr erőszakot. 442.

sajtóban, szaklapokban. Az utóbbival kapcsolatban a művészettörténet kiemelte időbeli rokonságát a jáki apátsági templommal, viszont nem vált a középkori folytonosságot hirdető kiemelt helyé. A két konkrét tér nem tört be a magyarországi széles nyilvánosságba.⁵⁶

A korabeli meghatározó folyóiratokban megjelent cikkek elsősorban a déli végeken élő magyarság kiszolgáltatott helyzetéről szóltak. A Bánát maga kevésbé tűnt fel, általánosságban a Délvidék, illetve a Vajdaság kifejezés uralkodott. A Bánát vagy a Bánság inkább a régió Romániához került részét foglalta magába. A régió Temesvár-központú feléről főleg a lugosi *Magyar Kisebbség* közölt hosszabb értekezéseket.⁵⁷ A folyóiratban szerkesztői feladatokat ellátó Jakabffy Elemér és ott folyamatosan publikáló Páll György szerkesztésében jelent meg 1939-ben *A bánsági magyarság húsz éve Romániában* című összefoglaló mű.⁵⁸ A régió nyugati felét tovább vizsgálva, a fősodró sajtó sem tért el a délszláv királyságban élő magyarságról született cikkek végtelen rónaság képi világától.

Folyóink méltóságteljesen hömpölyögnek, búzamezőink végtelen táblában ringanak, akácoshaink nyílegyenesen húzódnak tova azon az egyseges sík területen, amelyet az iskolában mi még Délvidéknek tanultunk, de amelyet ma hivatalos tárgyilagossággal Jugoszláviának szokás emlegetni. A Délvidék elnevezés kikopott a használatból, mert eredeti tartalma megváltozott; a Jugoszlávia vagy Délszlávország elnevezés jelentése viszont sokkal tágabb, semhogy a régi Délvidék fogalmát pontosan rögzíthetné. A régi Délvidék (Szerémség, Bácska, Bánát) Jugoszláviához csatolt részeinek, vagyis általában Jugoszlávia magyarlakta területeinek jelölésére így jött újabban divatba a Vajdaság elnevezés.⁵⁹

Bisztray Gyula irodalomtörténész *Magyar Szemlé*ben közölt írása csatlakozott a bevett térképzetekhez, de emellett felhívta az olvasó figyelmét a fogalom változására. Az irodalomtörténész elemzése további fontos megállapításokat vont le, elemzései túlléptek a materiális világon. Bisztray a terület lemaradását a térre specifikus szellem kialakulásának hiányában látta. Bisztray szerint „Erdély eredeti ősi szellemével, a Felvidék patinás városi kultúrájával szemben Bácska-Bánát emberemlékezet óta csak az anyagi jólétnek volt tejjel-mézzel folyó Kánaánja.”⁶⁰ Az irodalomtörténész a szellemi központ hiányának felemlegetése mellett rámutatott a terület Budapesttől való politikai, gazdasági és kulturális

56 Dénes Tibor: Néhány középkori magyar templomról. *Katolikus Szemle*, 1941/2, 50, vö. Bogyay Tamás: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. *Dunántúli Szemle*, 1943/7-8, 311.

57 Jakabffy Elemér: A Banat (Bánság) magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán. *Magyar Kisebbség*, 1940. május 1., 9, 205–220, vö. uő. A Banat (Bánság) magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán. Befejező közlemény. *Magyar Kisebbség*, 1940. május 16., 228–237.

58 Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában*. Budapest, 1939.

59 Bisztray Gyula: Vajdasági irodalmi élet. *Magyar Szemle*, 1934, 9–12, 430.

60 Uo. 431.

függőségére, amely az első világháború utáni időket kezdetben meghatározta. „Míg Erdélyben a kilencszázhuszas évek elején fölpezsdül az újarcú magyar irodalom, a Felvidéken pedig 1925 körül lázas kulturális tevékenység folytatódik, addig a Vajdaságban csak 1928-ban találkozunk az irodalmi szervezkedés nyomaival.”⁶¹ Bisztray a problémaösszesítés után leszögezi, hogy biztató olyan szerzők megjelenése, mint Borsodi Lajos, aki „a kisváros elesett alakjait mintázza előszeretettel”,⁶² vagy „Börcsök Erzsébet, aki a kisebbségi sorsba került női lélek problémáit feszegeti”.⁶³ A *Magyar Szemle* további régióval kapcsolatos cikkeit a bácskai származású, a 1920-as évek derekán a Magyar Párt főtítkári pozícióját betöltő Prokopy Imre jegyezte.⁶⁴ Prokopy az írásai mellett számos petíciót juttatott el a Népszövetséghez.⁶⁵

A Bánátnak figyelmet szentelő magyarországi folyóiratok közül még az 1942-től Szegeden megjelenő *Délvidék Szemlé*t érdemes kiemelni. A *Délvidéki Szemle* programadó cikkében Koltay-Kastner Jenő szerkesztő Szeged helyét emelte ki, amely véleménye szerint kritikus helyet foglalt el Bácska visszacsatolását követően Délvidék újradefiniálásában. A szegedi folyóiratban közölt írásokban hangsúlyosan megjelent a századfordulón ismert középkori múltra alapozó gondolatosságba.⁶⁶ Juhász Kálmán terjedelmes cikkben méltatta Pesty Frigyes, Szentkláray Jenő és Ortvy Tivadar munkásságát.⁶⁷ A tanulmányok számos esetben ezzel az érveléssel magyarázták a terület magyar jellegét, területre tartott magyar előjogot és a magyarság folytonosságát. Eperjessy Kálmán *A Délvidék magyarsága* című értekezése alapos betekintést nyújt ebbe az érvrendszerbe. A történész szerint „Délmagyarország földjén a magyarok előtt tartósan egyetlen nép sem tudott megállni. E terület a magyarság ősi szállásföldje volt.”⁶⁸ A folytonosságot kiemelve Eperjessy amellel érvelt, hogy „[e] területen már a X. században sűrűn lakott magyar szállások voltak. A X. század végén hazánkba betörő kunok útja Bács és Torontál vármegyék területén virágzó településeken vezetett keresztül.”⁶⁹ Ez a koncepció az állami propaganda hátszelét élvezte. Még a bácskai bevonulás előtt Teleki Pál és a magyar földrajztudomány nagyjainak buzdítására megindult a középkori múltra építő narratíva hangsúlyozása.⁷⁰ Ebben olyan elismert kutatók kaptak szerepet, mint a verseci születésű Milleker Rezső, a számos dél-bánáti helytörténeti munkát jegyző Milleker Bódog fia.⁷¹

61 Uo. 433.

62 Uo. 439.

63 Uo.

64 A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. 47.

65 Uo. 109.

66 Kollay-Kastner Rezső: *Utak és célok. Délvidéki Szemle*, 1942/1-2, 3-4.

67 Juhász Kálmán: *Két délvidéki történetíró centenáriuma. Délvidéki Szemle*, 1944/4, 145-149.

68 Eperjessy Kálmán: *A Délvidék magyarsága. Délvidéki Szemle*, 1942/1-2, 33-40.

69 Uo.

70 Keményfi Róbert: *Az „etnikai táj” kultúrnemzeti mítosza. Regio*, 2002/4, 100.

71 *A magyar szellemiség európai nagykövete. Tolnai Világlapja*, 1942/35, 8.

A *Délvidék Szemle* másik visszaköszönő témaköre a nemzetiségi arányok eltolódásának történeti vizsgálata volt. Bálint Sándor néprajzkutató *A néprajzi kutatás délvidéki feladatai*,⁷² valamint Csuka János hosszú *A bánáti magyarság szóróványélete* című cikke is a kérdést elemezte.⁷³ Csuka a cikkét a baráti „Bácska és Bánát elválaszthatatlan ikertestvérek” mondattal indította, ezt követően cikke a bánáti magyarság szétszóródásának történelmi okaira fókuszált. Csuka egyrészt az oszmán hódoltság következtében eltűnő magyar településeket, másrészt a Bánátot célzó telepítésprogramok keretében létrejövő új falvak időbeli meggyökerezésének hiányát emelte ki.⁷⁴ A magyar települések tér- és időbeli megszilárdulását pedig tovább nehezítette Csuka érvelésében a Bánátban tapasztalható etnikai sokszínűség, mivel „kipusztult, felörlődött a magyarság a félholddal való marakodásban, s szívesen fogadott jövevény volt a szerb, német, román és a többi néptöredék, hogy benépesítse a zúgó bánáti mocsarak környékét”.⁷⁵ Csuka amellet a telepítésprogram sikertelenségét mint a bukoviniai székelyek al-dunai betelepítését is bírálta: „A sándoregyházi székelyek nehezen felejtették el Bukovinát, amelynek hegyes-völgyes vidékét alföldi, mocsaras lapállal cserélték fel, a nótájuk is szomorúan visszasírja Bukovinát.”⁷⁶ A Bánát, amelyik az írás alapján „valóságos mintagyűjteménye az országban előforduló nemzetiségeknek” a Magyarországhoz visszacsatolt Bácskára alapozó második világháború alatti esszencialista Délvidék térképzet ellenvilága volt Csuka szerint: „A Tisza innenső része tehát tisztább magyar jellegű, a túloldalon viszont talán a világ legtarkább népi színfoltjai sorakoznak.”⁷⁷

Rendkívüli színfoltját képezi a Bánát-térképzetek megrajzolásának Horváth Jenő történész 1931-ben könyv formájában is megjelent angol nyelvű tanulmánya. A Magyar Revíziós Liga által kiadott propagandafüzet a szerző már 1923-ban, az *Anglo-Hungarian Review*-ben publikált tanulmányára alapult. Az írás lényegesen nem tért el a már bevett narratívától. Horváth könyve a honfoglalással indított és az 1920-ig mutatta be nagyon tömören a régió történetét. A cikk erősen épített a középkori magyar állam regionális szerepére. Érdekes, hogy Horváth térképzetében megjelenik Aracs és a pusztatemplom, amely szerinte még a hódító oszmán csapatokat is lenyűgözte.⁷⁸ Az oszmán hódoltság előtti idők kapcsán Horváth érvelésében is megjelenik a geopolitikai szemléletmód, amelyben a régiót a nyugati civilizáció utolsó végvárának írja le, amelyet

72 Bálint Sándor: *A néprajzi kutatás délvidéki feladatai*. *Délvidéki Szemle*, 1942/3, 72–76.

73 Csuka János: *A bánáti magyarság*. *Délvidéki Szemle*, 1944/6, 268–276.

74 Uo. 268–273.

75 Uo. 270.

76 Uo. 269.

77 Uo. 270

78 Horváth Jenő: *The Banat. A Forgotten Chapter of European History*. The Hungarian Frontiers Readjustment League. Budapest, 1931, 12.

a Nyugat magára hagyott.⁷⁹ A *The Banat* narratívája 1716-tól vesz jelentős fordulatot. Az oszmán csapatok után Horváth érvelésében a tér magyar jellegének elvesztését egyértelműen a bécsi udvarra vezeti vissza, amelyik a „divide et impera” jelszó mögé bújva a németek, románok, szerbek, franciák, spanyolok betelepítésével a magyar elem és a már meglévő magyar települések gyengítésére szövetkezett.⁸⁰ Ebben a háttéralkuban még a római katolikus egyház is szövetségese volt, amely a további germanizációt segítette.⁸¹ Ez vezetett, Horváth szerint a régió végérvényes magyar jellegének elvesztéséhez. A füzet utolsó negyven oldalát a függelék teszi ki, amelyben a gazdag bibliográfia ismertetése mellett Horváth a három egykori vármegye települését és annak alapítási dátumát listázza, újra utalva a középkori magyar államhoz való tartozásra.⁸² Horváth munkája a régió oszmán megszállása és első világháború utáni elvesztése között von párhuzamot, érvelése nem mentes a nagy hatalmi összeesküvés paranoiájától, amelyben szerinte az „ősi magyar régió” 16. századi elvesztése intő jel kellett volna legyen.

A második világháború alatti térképzetek egyik fő forrását a *Külügyi Szemlében* és a *Láthatárban* megjelenő riportok képezték. A Négy világtáj krónikája rovatban publikált írások sorra vették a Kárpát-medence a revízió által vissza nem tért régiók magyarságának helyzetét. Az összefoglalók röviden szemlézték a világháború alatti eseményeket, azok hatását az adott közösségre. A bánáti magyarság kapcsán továbbra is a nehéz sors, a szegénység és a kiszolgáltatottság térképzete maradt meg.⁸³ A jelentéseket, amelyeket később a *Láthatár* is átvett fontos fogalombeli változás történt a Bácska visszatérte után. Még 1941 előtt a teljes régió a *Dél* alcím alatt jelent meg, 1941-től megjelent a *Bánság* alcím, miközben a régió Romániához tartozó része Dél-Erdéllyel együtt a *Kelet* alcím alatt jelent meg.⁸⁴ A Bánát a magyar jellegű ellenvilág térképzetét felerősítették a régióból származó magyar hatósági jelentések. Illésfalvi Péter adatgazdag tanulmány arra mutatott rá, hogy a zentai, magyarkanizsai és szegedi csendőrségi jelentések a nehéz határátlépések, a szegénység, éhínség és terrortól sújtotta vidék képét erősítették meg.⁸⁵

79 Uo. 15.

80 Uo. 16–22.

81 Uo. 19.

82 Uo. 28–67.

83 Négy világtáj krónikája. *Láthatár*, 1942/2, 36, vö. Négy világtáj krónikája. *Láthatár*, 1943/6, 137.

84 Uo.

85 Illésfalvi Péter: A németek által megszállt Bánság helyzete 1941-ben, a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának jelentései alapján. *Rendvédelem-történeti füzetek*, 2008, 17, 19–25.

Kis magyar világok?

A trianoni békeszerződés után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba került magyar közösség az új államban számos kihívással kellett szembenéznie. Belgrád központosító politikája, az optálás elhúzódása, az oktatási hálózat államosítása, az iskolákban bevezetett névelmezés, az agrárreform nemzetiségellenessége, a politikai integráció és képviselői nehézségei nem könnyítették az addig erősen Budapest felé orientálódó közösség mindennapjait.⁸⁶ A két világháború közötti időszak szemléletváltása, a közösség sorsszerű regionális újradefiniálása csak lassan valósult meg. Sorsfordító pillanatként kell kiemelni a Magyar Párt 1922-es megalakulását, amellyel megkezdődött az magyar közösség a délszláv állam politikai rendszerébe való integrálódása.⁸⁷

A délszláv államba került magyarság földrajzi tagoltsága tovább nehezítette az önszerveződést. A Bácskában és a Bánátban élő magyarság nem rendelkezett egy bebetonozott szellemi központtal, és a későbbiekben sem tudta sem Szabadka, sem Zombor, sem Újvidék, sem Nagybecskerek átvenni ezt a szerepet. A Magyar Párt meghatározó egyéniségei is különböző városokban éltek, és eltérő szocializációs közegből származtak.⁸⁸

A királyi diktatúra 1929. január 6-ai bevezetését követően Belgrád betiltotta a politikai pártokat. Ezzel megszűnt a vajdasági magyarság politikai érdekérvényesítésnek a lehetősége.⁸⁹ A királyi diktatúra válságos periódusában majd 1931-es oktrojált alkotmány bevezetését követően, ami némi enyhülést hozott, a magyar elit kénytelen volt újragondolni magát. Az újragondolásában a politika mellett olyan művelődésszervező személyeknek, mint Kende Ferencnek vagy Szenteleky Kornélnak fontos szerep jutott. Kende Ferenc nagybecskereki születésű lapterjesztő, kisebbségi közösség-szervező⁹⁰ és Szenteleky Kornél író, irodalmár az 1930-as évektől igyekezett újragondolni a vajdasági magyarságot.⁹¹ Kende 1926-os hazatérése után a magyarországi lapok terjesztése mellett az újvidéki *Reggeli Újság* lapjain tett kísérletet a vajdasági magyar közösségről alkotott elképzeléseinek népszerűsítésére. Emellett a 1932-ban indult *Kalangya* folyóirat szerkesztője és szerzőjeként tematizálta az általa kritikusként vélt kérdéseket. Kende legfontosabb, egyben legprovokatívabb gondolata sokban hasonlított a Csehszlovákiában és Romániában élő magyarság népszolgálati

86 Bárdi Nándor: *Tény és való*. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Pozsony, 2004, Kalligram, 86–88.

87 Dévavári Zoltán: *Új partok felé*. Zenta, 2014, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 134–139.

88 Uo. 116–120.

89 A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. Budapest, 2004, Napvilág, 81.

90 Bárdi Nándor: Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében (1935–1940). 195–252.

91 Szenteleky Kornél életéről lásd Bori Imre: *Szenteleky Kornél*. Újvidék, 1994, Forum.

praxisához.⁹² Ismerve és folyamatos kapcsolatot ápolva a helyi politikai elittel Kende az általa csak „vármegyeházai politizálásnak” nevezett elképzeléssel való szakítást, a kisebbségi sors felismerését, a közösség feltérképezését és megszervezését sürgette. Kendével közös projektjüknek, a *Kalangyának* köszönhetően szoros kapcsolatot ápoló Szenteleky Kornél a vajdasági magyar irodalom terén gondolta újra a közösség helyzetét. Az új önszerveződés, tudástermelés már a vajdasági regionalizmus jegyében született. Az új kurzus módszereiben nem tért el, a napi sajtó, a folyóiratok, ahogy a századfordulós példák esetében is, és a szépirodalom sokban alakították vizionált célt. Szenteleky Kornél által megálmodott helyi színek elmélete a vajdasági magyar irodalmat a helyi történetek feltárására sürgette. Szenteleky az íróknak rendkívüli társadalmi felelősséget követelt, *Írói felelősségünk* cikkében szigorú kritikával illette kortársait, akik a feladatnak nem tettek eleget.⁹³ A *Kalangya* optimista indulása és a programadó cikk ellenére fel kellett ismerje a vajdasági magyar társadalom rétegződését, a népszerűsítő körutak szomorú sikertelenségét, valamint az értelmiség és a széles közösség között tátongó űrt. Szenteleky ebből tanulva fordult még inkább a „földünk és népünk” megismerése felé.⁹⁴ Szenteleky és Kende irodalom és közösség által alkotott elképzelése a kisebbségi irodalmakra jellemző politikai küldetéssel alapjaitól definiálta újra az addigi status quót.⁹⁵ A folyóirat működését Budapest nem nézte jó szemmel. A törekvés mögött a nagy nemzeti narratíva tudatos felmondását látta. A magyar fővárossal szemben Belgrád hamar pedig a magyar revizionizmus újabb bástyáját vélte benne felfedezni, ami az 1935-os évfolyam 6. számának a betiltásához vezetett. Abban a számban Kende által kezdeményezett kisebbségi ankét eredményei és új közösségi programadására került volna sor.⁹⁶

A *Kalangya* megjelenése új színfoltot jelentett a bácskai és bánáti szellemi életben. A folyóiratban megjelent cikkek törekedtek a programadásnak megfelelően feltárni és a befogni a magyar közösségre jellemzőket. A folyóiratban megjelenő gondolati hagyományok nem sokban tértek el a már megszokott topozoktól. A térképzetek a már meglévő forrásokból inspirálódtak. Szenteleky programadó cikkében a „bánáti földek végtelen síkjáról” írt, „amelyen [most] már zsendül[t] a búza, zöldül[t] a rét”.⁹⁷ A folyóirat Bánát-képe lényegesen nem

92 Bárdi Nándor: Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség*. Zenta, 2012, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 197.

93 Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék, 1984, Forum, 17–18.

94 Uo. 18.

95 Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék, 1984, Forum, 17–18, vö. Gilles Deleuze – Felix Guattari: *Kafka*. Toward a Minor Literature. Minneapolis–London, 1986, Univeristy of Minnesota Press, 18–19.

96 Bárdi Nándor: Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. 211–212.

97 Szenteleky Kornél: Köszöntjük az olvasót. *Kalangya*, 1932/1, 4.

változott, és az ezt formáló történeti munkák, mint például Csuka János cikkei,⁹⁸ amelyek a közelmúlt eseményeit igyekeztek feldolgozni hasonló képet festettek a végtelen termőföldekről és az összetett etnikai viszonyról. Szemet szúr ugyanakkor Szenteleky a folyóirat első évfolyamának 7. számában közölt *Bácska mint művészi és szellemi egység* című írása. Szenteleky a Jugoszláviához került területen belül a Bácskát jól körülírható, lehatárolható egységként definiálta a Bánáttal vagy a Szerémséggel szemben. „Legkisebb a különbség a Bánáttal szemben, mert ha átmegyünk a Tiszán a táj alig változik (noha geologiailag elég nagy a különbség). Azonban feltűnik a bánáti ember kényelmessége, passzívabb természete, az élet lomhább irama, az idő lassúbb múlása. A falvak képe is változik” – fogalmazott a kultúraszervező. Szenteleky ezt követően a Bánát etnikai összetételét problematizálta, amelyben a magyar elem „kulturális erejét” csökkenti például „Traján népének közelség[e]”.⁹⁹

A *Kalangya* mellett és vele fokozatos balra tolódása miatt szembehelyezkedő *Híd* folyóirat is kísérletezett a bánáti tér leírásával. A szabadkai folyóirat három részben közölte Nagy János riportjait a bánáti faluról, a Nagybecskerek melletti Felsőmuzslyáról. Az írások sokban magukon hordozták a két világháború közötti falukutatás jegyeit. Nagy írásai sem tértek el a korabeli irányzatoktól, Muzsla – ahogy a szerző írja – a falusi idill, az autentikus földhözragadt élet, az önszerveződés és műkedvelés, egyben a kiszolgáltatottság, az elmaradottság otthona volt. A szerző által az egyik legnagyobb arányban magyarok lakta faluról megrajzolt térképzet nem tért el az általános faluképtől – egyedül talán a vigadalmak és a bicskák okozta sérülések számában.¹⁰⁰ Viszont Nagy írásaiban már megjelenik a történelmi folytonosság, a hagyományőrzés fontossága, ahol még „turáni módon, csizmaszárat verdesve”¹⁰¹ járják a csárdást. Ez a középkor-diskurzus, amely már a monarchiabeli történetírásban is jelen volt, köszönt vissza Rózsa Márta a szintén a *Híd*-ba írt Magyarcserényről szóló összefoglalójában.¹⁰²

Mindkét folyóirat esetében jól kirajzolódó térképzetekről van szó, amelyek a már meglévő hagyományokat folytatták. A rónaság- és középkor-diskurzusok bevett formákat követtek. Érdekesség, hogy az új regionális önmeghatározásban – amelyre a központi politikai tiltásnak jelentős hatása volt – a történelmi földrajzi nevek letűnni látszottak, velük szemben pedig felerősödött a Bácska és a Bánát kifejezés. Újdonság még Szenteleky különbségtétele, aki a Tisza háttérformáló szerepének jelentőséget tulajdonított, és lényegi eltéréseket vázolt fel a Bácska és a Bánát között. Szenteleky ruralitást hangoztató Bánát-képe leegyszerűsítőnek tűnik, viszont az három vármegye Románia és Szerbia közötti felosztása az első világháború után gyökereiben rázta meg a régiót. A délszláv

98 Uo.

99 Uő: Bácska mint művészi és szellemi egység. *Kalangya*, 1932/7, 495.

100 Nagy János: Muzsla vasárnapja. *Híd*, 1934/10, 5.

101 Uo.

102 Rózsa Márta: Nova Crnja. *Híd*, 1939/4, 126–127.

királysághoz került rész elvesztette kapcsolatát a terület politikai, kulturális és gazdasági központjával, Temesvárral. Nagyikinda, Nagybecskerek, Pancsova vagy például Versec nem tudták ezt a helyet pótolni, különösen nem ilyen rövid idő alatt. Mint látni fogjuk ezzel a folyamattal szemben konstruálódik meg Nagybecskerek képe, mint a szerbiai Bánát szellemi centruma. A folyamat a Bánát-térképzetek periferikus képét tovább erősítette.¹⁰³

Szenteleky programadását követően a szépirodalomban hasonlóan új folyamatok mutatkoztak meg. A nagybecskereki Vargáné Börcsök Erzsébet novelláiban, regényeiben a helyi színek elméletét követve bánáti történetekről írt, amellyel közvetlenül hozzájárult a régió irodalmi térkonstrukciójához.¹⁰⁴ V. Börcsök Erzsébet írását és munkáinak megjelenését Szenteleky is pártolta, hiszen abban a couleur locale megvalósulását látta.¹⁰⁵ *A végtelen fal* művét különösen méltatta, Kende Ferencnek írt levelében olyan könyvről írt, ami „igazi vajdasági, igazi mai témát fog adni”.¹⁰⁶ *A végtelen fal* egy bécsi leánynevelő intézetben nevelkedő bánáti lány történetét mutatja be. A főszereplő a honvágytól szenvedve hazavágyik az ismert Bánátba, amelynek érdes földjén az emberekben az élni akarás és kitartás nő.¹⁰⁷ Börcsök az *Emberek a Karas mellől* című szociográfiai érzékenységgel megírt novelláskötete is hasonló tereket tár fel. A délbánáti román falu, ahova járhatatlan út vezet az élelmességtől, az invenciózusságtól duzzadó hely.¹⁰⁸ Hasonló képet fest *A tordai menyecske* című novellája is.¹⁰⁹ Börcsök térábrázolására a kritika hamar felfigyelt, amely Börcsök műveit sokszor vitatta. A szerző ettől függetlenül a vajdasági írás meghatározó alakja maradt, pályakezdekésekor Szenteleky pártolását bírva.¹¹⁰

1941. április 13-án a Bánátba bevonultak a Wehrmacht csapatai. Jugoszlávia felbomlását és Szerbia megszállását követően a Bácskával ellentétben – ahova április 11-én bevonult a Honvédség – a Bánát nem került vissza a magyar állam kötelékébe, hanem a megszállt Szerbia része maradt.¹¹¹ A terület bizonyos fokú autonómiát élvezett, és a polgári hatalmat a megszálló birodalmi németekkel együttműködő Sepp Janko vezetése alatt álló helyi németek gyakorolták.¹¹² A 1941 és 1944 közötti periódusban a bánáti magyarság újra kellett szerveznie

103 Susanne Rau: *Räume*. 46.

104 Csuka Zoltán: Börcsök Erzsébet: Vándor a Nisavánál. *Láthatár*, 1936/9–10, 382.

105 Berényi Emőke: Ördögszerkørsors. *Híd*, 2011/7, 51.

106 Uo. 52.

107 Uo. 52.

108 Börcsök Erzsébet: *Emberek a Karas mellől*. Újvidék, 1963, Forum, 5–16.

109 Uo. 36–49.

110 Hózsza Éva: Megkötöttség és sodródás. *Híd*, 2003/2, 220.

111 Zoran Janjetović: Borders of the German Occupation Zone in Serbia 1941–1944, *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić” SASA*, 2012/2, 94–99.

112 Mirna Zakić: *Ethnic Germans and National Socialism in Yugoslavia in World War II*. Cambridge, 2017, Cambridge University Press, 84.

magát. Ezt elsősorban a Délvidéki, majd Dunamelléki, majd Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség által próbálta megvalósítani, amely a közösség elsőszámú érdekképviselői szervét jelentette a megszállás éveiben. A megszállás a már Szenteleky-nél is fontos választóvonalaként szolgáló Tisza határjellegét véglegesítette. A határátlépések száma korlátozódott és minimálisra csökkent. A mintegy 90 ezer főt számláló bánáti magyarság új körülmények között találta magát. A Bánát-térképzetek 1941-ben új politikai keretek, új határok között, új önmeghatározásokkal és tartalomjelentésekkel egészültek ki.

Kristály István a padéi iskola igazgatója egyben a *Kalangya* és a *Torontál* egyik jegyzett szerzője 1942 késő nyarán hosszabb körútra indult. Tiszamenti falujából kiindulva körbejárta Észak- és Közép-Bánát fő magyar településeit. Élményeiről, tapasztalatairól a *Torontál* erre szánt Betűország-Mesország című rovatában számolt be. Amellett, hogy a cikkeknek köszönhetően rekonstruálható Kristály útja, az írásai programszerű kísérletek a Bánát leírására, a „magyar jelleg” felmutatására és a falu ősi, autenticitást hordozó képének erősítésére. Beszédeselek a rovat cikkeinek címei is, amelyekben Kristály apró, sokszor zárt, de nemzeti jellegben érintetlen kisvilágokat vázolt fel. Kristály útja Padéról a szomszédos Szajánra vezetett, ezt követően Nagyikindára, Mokrinba, Torontálorosziba, Töröktopolyára, majd vissza Padéra. „Hollós Mátyás király földjén, Nagyikindán”,¹¹³ „Torontáloroszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes hit győzelmes ereje”,¹¹⁴ „Mokrinban él és fejlődik a magyarság”,¹¹⁵ „Töröktopolya a magyar egység biztos záloga”,¹¹⁶ „Basahídon a magyar kultúra benső, teremtő ereje az alapja a magyar munkának”,¹¹⁷ „Bocsár szervezkedik és őrzi fejlődése útjait”,¹¹⁸ „Bikács a nyugodt és derűs magyar bizalom családi otthona”,¹¹⁹ „Padé a törhetetlen magyar életkedv és munkabírási erős vára”¹²⁰ – szóltak a rovat címei. Kristály térképzeteit az etnikai tényező és a történelmi múlt formálták. Az általa bejárt települések összességén keresztül magyarázta a Bánát egészét. A Kristály által megrajzolt kis magyar világban a már megszokott mezőgazdasági kiválóság

113 Kristály István: Betűország-Mesország. Hollós Mátyás király földjén, Nagyikindán. *Torontál*, 1942. augusztus 6., 178.3.

114 Kristály István: Betűország-Mesország. Torontáloroszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes hit győzelmes ereje. *Torontál*, 1942. augusztus 12., 183.3.

115 Kristály István: Betűország-Mesország. Mokrinban él és fejlődik a magyarság. *Torontál*. 1942. augusztus 19. 189.3.

116 Kristály István: Betűország-Mesország. Töröktopolya a magyar egység biztos záloga. *Torontál*, 1942. szeptember 3., 202.2.

117 Kristály István: Betűország-Mesország. Basahídon a magyar kultúra benső, teremtő ereje az alapja a magyar munkának *Torontál*, 1942. szeptember 10., 208.2.

118 Kristály István: Betűország-Mesország. Bocsár szervezkedik és őrzi fejlődése útjait. *Torontál*, 1942. szeptember 17., 214.3.

119 Kristály István: Betűország-Mesország. Bikács a nyugodt és derűs magyar bizalom családi otthona. *Torontál*, 1942. szeptember 22., 218.2.

120 Kristály István: Betűország-Mesország. Padé a törhetetlen magyar életkedv és munkabírási erős vára. *Torontál*, 1942. szeptember 29., 224.4.

hangsúlyozása mellett a középkor-diskurzus a legmeghatározóbb elem. A települések esetében a magyar elem térformáló gyakorlatát egészen az oszmán hódoltság előtti időkre vezette vissza, ennek része volt Nagyikinda esetében Mátyás király hangsúlyozása, Padénál a település helyén 14. században létező falu felmutatása vagy a települések várként való ábrázolása („Töröktopolya egy magyar vár jellegével bír”).¹²¹ Az ősiség hangsúlyozásával ő is az előző század történetírói praxisaihoz nyúlt. Ezzel megjelent az Dél-Alföld ezen részének a magyar történelemben betöltött szerepének hangsúlyozása, a nagy hazához való tartozás, az ezeréves múlt és határok felmutatása.¹²² A Bánát mégsem lett a revízió része, még ha annak szerves részét is képezte. A Kállay-kormány 1943-tól már nem is erőltette a kérdést.¹²³ A visszacsatolt Bácskával szemben, amelyik újra része lett a „nagy hazának” Kristály írásaiban a bánátság szubverzív értelmezésével létrejött térképzet a nagy hazával való történeti kapcsolatot hangsúlyozta – a német megszállás ellenére.¹²⁴ Kristály térképzetei a száraznak tűnő történelmi adatok felsorakoztatása mellett nem szűkölködnek a már-már klisészerű stilisztikai elemekben. Az adott településre érve Kristály megfogalmazásában „fehér[ett] él[ő] falu”¹²⁵ vagy „parázsló bánáti síkon élő zöld búzatóblák tengerébe merül[t] a láthatár, melyet köröskörül fehér falvak templomtornyai oszlopoz[t]ak alá”¹²⁶ az örök ártatlanság jegyében. A szigorúan lokális, illetve nemzeti keretektől kimoszulva Kristály esetében is megjelenik egy nagyobb kitekintéssel operáló geopolitikai értelmezés, ami a területet Nyugat-Európába helyezi el, amely egyedül a magyar elem örökké megújuló teremtő erejének köszönhető. Kristály térképzetei nemzetiség szempontból nagyon is leegyszerűsítők, egyrészt nem vett tudomást a többi nemzetiségekről, másrészt olyan településekről is magyar képet festett, amelyekben a magyarság kisebbségben volt, mint Nagyikinda vagy Basahíd. Az elszármazott szerzők közül Bánáti is szót kért a *Torontál* hasábjain. A fővárosban élő Herczeg Bánát-képei egy hasonlóan idealisztikus képet rajzoltak meg, mint visszaemlékezéseiben: „Ha fásaszt a nagyváros szédítő irama, lelkekre ránehezedik az idegenség, társtalanság érzése, olyankor előveszem és a kis hervadt mezei virágon keresztül, mely benne rejtőzik Bánát, simítja el szívemről a bánat reá hullott ködét és elcsüggedt lelkemet egy pillanatra Bánát ölelése ringatja.”¹²⁷

121 Kristály István: Betúroszág-Meserország. Töröktopolya a magyar egység biztos záloga. *Torontál*, 1942. augusztus.

122 Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. 197–198. Vö. Keményfi Róbert: Az „etnikai táj” kultúrnemzeti mítosza. *Regio*, 2002/4, 106.

123 A. Sajti Enikő: *Délvidék*, 1941–1944. Budapest, 1987, Kossuth Kiadó, 115–116.

124 Susanne Rau: Räume. 184.

125 Kristály István: Betúroszág-Meserország. Torontáloroszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes hit győzelmes ereje. *Torontál*, 1942. augusztus 12., 183.3.

126 Kristály István: Bánáti levél. *Kalangya*, 1943/10, 464.

127 Bánáti: Bánát. *Torontál*, 1943. április 18., 89.3.

A *Torontál* hasábjain publikált riportok hozzátettek a bánáti térképzetek, azon belül is a falu szerepének a megalkotásához. A falu esszenciális jellege mellet a városok új helye sem marad kommentár nélkül. Kristály István által leírt Nagykikindának magyar művelődés és önképzés terén vizionált helyet. A *Torontál* 1943-as cikke Pancsováról még részletesebb képet adott. Az „ősi granicsár város”¹²⁸ a „legszelesebb utcái és a legtöbb történelmi patinát viselő házak városa”.¹²⁹ A vegyes lakosságú városban a magyarság csökkenésének ellenére a történelem árnyékában megmaradtak a békés multikulturális hét-köznapok. „Pancsován a magyarok, németek és szerbek a régi időkben [...] bizony a mindennapi életben nem is vették észre, hogy nem egy nemzet fiai. [...] Mikor esténkint megszólalt a pancsovaiak kedvenc cigánya, mindenki tudta ez a nóta a Pista bácsié, a másik a Kloszi, a harmadik pedig a Péro nótája.”¹³⁰

Centrum a periférián

A bánáti kisvárosok megjelenítése mellett egy város kiemelkedett e sorból: Nagybecskerek. A város az első világháborút követő rendezés után a Bánát általános központjaként tűnt fel. Nagybecskerek szerepének térképzetekhez köthető meggyökeresződését sokban segítették a város intézményei, múltbéli hagyományai. Torontál vármegye egykori megyeszékhelye adminisztratív központ mellett kulturális központként tűntette fel magát. A központ képeinek megszilárdulását a helyi értelmiség döntő mértékben segítette. A meglevő intézmények, egyesületek – mint az irodalmi Ady Társaság vagy a már említett Torontálvármegyei Közművelődési Egyesület, vagy az egykori piarista gimnázium, amelyiknek Fülep Lajos a diákja volt¹³¹ – folytonosságának szemléltetése ezt a célt szolgálta. A *Torontált* és a napilapot, valamint általánosságban a könyvnyomtatást ellátó Pleitz Nyomda csak tovább árnyalták ezt a képet. A kulturális élet mellett pedig a két világháború között a vajdasági magyar politikai példás alakjának Várady Imrének is az otthona volt.¹³² Az elképzelt Nagybecskerek már a két világháború között kiemelkedett a gazdasági nehézségektől, általános szegénységtől sújtotta Bánát-térkonstrukcióból.

A második világháború alatti megszállás éveiben ez a térképzet tovább erősödött. A Nagybecskerek kitüntetett helyet kapott újra, hiszen a polgári hatalmat

128 Lelkes magyar építómunka folyik Pancsován, az ősi granicsár városban. *Torontál*, 1943. január 17., 13.3.

129 Uo.

130 Uo.

131 Németh Ferenc: A Fülep család Becskereken. Fülep Lajos születésének 110. évfordulójára. *Híd*, 1999/4-5, 312.

132 Németh Ferenc: A nyomdászat kezdeti Bánátban. *Híd*, 1995/6, 359. Vö. Várady Imréről részletesen lásd A. Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés*. Újvidék, 2016, Forum.

gyakorló népi német vezetőség, a Volksgruppenführung központja lett.¹³³ A megszállás a magyar közösség tekintetében újabb fordulatot hozott. A bánáti magyarság 1941-től a DMKSZ majd BMKSZ ernyőszervezetén keresztül tett kísérletet az önszerveződésre, hol kisebb, hol nagyobb sikerekkel. A szervezet létrehozását a megszálló hatalom korai fázisában nem nézte jó szemmel, sőt átmeneti tiltást szabott ki rá. A szervezet engedélyeztetése után is többnyire fagyos, ellentmondásos viszonyt ápol a Volksgruppenführunggal, néhol kétes alkukat kötve vele.¹³⁴ A szervezet és ezáltal a magyar közösség belső ügyeit önerőből viszonylag szabadon intézhette. A Közművelődési Szövetség égisze alatt magánadományokból újra megszervezhette az iskolarendszert. A helyi BMKSZ szervezet az egyik legaktívabb és legerősebb lett. A város központi jellege a magyar lakosság életében tovább felerősödött. A magyar város térképzet felerősödésében a *Torontál* szerzői, mint az impulzív és ellentmondásos Dániel György László,¹³⁵ a már említett Kristály István, a szépirodalmi műveivel a Bánát-kép alakulásához hozzájáruló V. Börcsök Erzsébet vagy a lap állandó szerzője K. Végh Vilma alaposan hozzájárultak.

A térképzetek a két világháború közötti központi pozícióra erősítették rá. A Bánátot általánosságban sújtó válság, a már említettek által ábrázolt szegénység, a megszállás terrorja és gazdasági kizsákmányolása ellenére Nagybecskerek kiemelkedett a rónaságból. A közölt cikkek a város tereit a nagyvárosi nyüzsgés, az oktatási fellegvár, a szellemi és kulturális központ képe mentén festették meg. Az 1941/1942-es tanév kezdetéről szóló cikk kiemelte, hogy „[h]árom generáció képviselői ültek ma reggel a piaristatemplom százéves barna padjain”.¹³⁶ A zajló háború ellenére a Nagybecskereken „[t]öbb [volt] a szórakozás, a cigaretta a kártya”,¹³⁷ az emberek cukrászdába jártak, és a könyvkereskedők elmondása alapján többet olvastak, mint addig. Elsősorban Zilahy, Harsányi, Reményik, Nyíró és Tamási könyveit keresték, ami kapcsán a cikk szomorúan állapította meg, hogy „[n]agyon hiány[zott] azonban egy jó kölcsönkönyvtár”.¹³⁸ A kulturális fellegvár elképzelést a városba zajló hangversenyek, színházi előadások és egyéb események tovább színezték. „[A] Bánát központjában sok az istenáldotta művészi tehetség, de az is, hogy a közönségünk tudja azokat érdemük szerint méltatni” – foglalta össze a *Torontál*.¹³⁹ A *Torontál* magyarországi terjesztésének elindulásával ezt a képet K. Végh Vilma a nagy nyilvánosság előtt a város erejét mutató változatlanásával, idilljével tolmácsolta: „Mit

133 Mirna Zakić: Ethnic Germans and National Socialism In *Yugoslavia in World War II*. 84.

134 A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*. 263–265. Vö. Várady Tibor: *Mi legyen a bronz utazóórával*. Újvidék, 2022, Forum, 166.

135 Várady Tibor: Ki a magyar? *Híd*, 2013/1, 16.

136 Veni Sancte. *Torontál*, 1941. október 2., 228.3.

137 Így élünk és szórakozunk... *Torontál*, 1941. december 20., 295.4.

138 Uo.

139 Kívánsághangverseny a becskerek színházban. *Torontál*, 1942. június 9., 128.3.

üzenjünk vele? Bánát szerelmesének, kiknek lelki szemei elé a Torontál elviszi Becskerek látképét is?! Igen, a Béga még mindig úgy nyújtja el magát Becskerek város közepén, mint régen, hátán kis csónakokban ringatva az utasokat egyik partról a másikra.”¹⁴⁰ A pezsgő centrumokra jellemzően kitermelte belső periferiáját, ami ez esetben a Berberszki-telep volt, alacsony, egyszintes házaival, nyomorával, közveszélyességével.¹⁴¹ A fővárosból pedig Bánáti álnév mögé bújó formálta és a támasztotta alá a képet:

De azután meglepett a régi Becskerek, hogy mégis mennyit változott a város. Hány épületet bontottak le. Hány szép új ház épült. Mennyire javult és emelkedett a város. Gondolatban sétát tettünk a városon keresztül. A régi becskerei csillogó szemmel hallgatta az újításokat, a mesélő pedig büszkélkedett az előbb még annyira lepecskondiázott várossal. Kitűnt, hogy nem is olyan unalmas fészek, hiszen annyira zsúfolt a programjuk az embereknek, hogy nem is jutnak oda mindenhová eljárni, ahová illene.¹⁴²

E téralkotások mentén Nagybecskerek genius loci jegyei reprezentációs térré váltak.¹⁴³ Kristály Nagybecskerekkel kapcsolatos víziói már nemzetközi tekintéssel bírtak. A magyar elem mellett újra megjelent a város szerepe az európai szintéren.

Nagybecskerek, a zöldvízű és oly örvényes Béga-mentén, a világesemények sodródásában egy, Európai délkeletnek sorsában döntő jelentőségű országdarab – a Bánát központja lett. Bánát jelentőségét ma ez fejezi ki. És Nagybecskerek a bánáti szerep idegközpontja. A szerep óriási és mindenképpen váratlan. A Balkán felől Európa leérzékenyebb kapuja, a Bánát s a Balkán és Európa Nagybecskereken találkoznak.¹⁴⁴

Összefoglaló

A Bánát-térképzeteinek gyökerei, a régió viszonylagos lemaradásának ellenére szintén a hosszú 19. századra tehetők. Az első világháborúig a régió önmeghatározása és az ehhez tartozó elképzelt kép magát Magyarország szerves részeként látta. A Délmagyarország koncepció felépítésével Pesty Frigyes – aki

140 K. Végh Vilma: Én is üzenek. *Torontál*, 1943. július 22., 165.2.

141 Dániel György László: A Berberszki-telep. *Torontál*, 1944. július 21. 164. 1. Vö. Susanne Rau: *Räume*. 46.

142 Bánáti: Séta a Béga partján. *Torontál*, 1943. július 29., 171. 2.

143 Susanne Rau: *Räume*. 176–177.

144 Kristály István: Bánáti levél. *Kalangya*, 1944/5, 213.

a Bánság/Bánát kifejezések hangos ellenharcosa volt –, Szentkláray Jenő és Ortvy Tivadar a nagy haza elválaszthatatlan területét vázolták fel. A regionális önmeghatározások csak az első világháborút követően törtek igazán a felszínre. A Bánság/Bánát elnevezés ugyan a közbeszédben már megjelent, de az ehhez csatolt regionális identitástartalmak megjelenése a két világháború között erősödött fel. A régió délszláv államhoz került része esetében a térképzetek az elején egy közismert toposzra épültek, a végtelen zsíros termőföldek koncepciójára. A két világháború közötti időszakban újabb árnyalatokkal bővült az elképzelt Bánát. Miközben mindvégig megmaradt a végtelen rónaság kép a magyarországi fórumokon, amelyet jelentősen a déli végekről elszármazott szerzők alakítottak, megjelent a már századfordulón alkalmazott középkor-diskurzus, valamint a Bánát mint ellenvilág térképzet. A középkori múltra való hivatkozás az azóta tartó magyar jelenlét folytonosság felmutatását szolgálta, amelyre a revíziós érvelést alapozták. A Bánát etnikai sokszínűsége miatt a kor érveléseiben sokszor tűnt fel mint a tömbmagyar vidékek vagy éppen a „magyar jellegűbb” Bácska ellenvilága, ahol az oszmán hódoltság végétől a magyar elem pont a heterogén lakosság miatt nem tudott megerősödni. Ebben a térképzetben a terület az oszmán hódoltság alatti elvesztése analógiaként szolgált az első világháború utáni rendezésre. Ez a magyarázat nem volt mentes a korabeli nagyhatalmi összeesküvésektől duzzadó paranoiától. A magyarországi térképzetek diskurzusa mellett a lokális térképzetek sajátos akcentusokkal egészültek ki. A két világháború között formálódó bácskai és bánáti térképzet sajátos helyi tartalmakat kapott. Az impériumváltás után az addig erősen a nagy haza politikai és kulturális közegétől függő déli elit a két világháború között újra kellett definiálja önmagát és közösségét. Ebben szerepet vállaló újságírók, irodalmárok és szervezők tudatosan érveltek a helyi értékek kiemelése mellett. Kende Ferenc szakítása a vármegyei politizálással és Szenteleky Kornél helyi színek elmélete vagy a szabadkai *Híd* folyóirat kezdeti fázisa jelentősen befolyásolta a létrejövő térképzeteket. A két világháború között a helyi szépirodalomban megjelent a multikulturális és szegénység sújtotta Bánát. Az újragondolás fázisában a Tisza továbbra fontos választóvonal maradt, még Szenteleky gondolkodásában is a Bácska volt az esszenciálisan magyar. A második világháború alatt a helyi magyar nyilvánosságban az elképzelt Bánát terei tudatosan építettek az alföld- és középkor-diskurzusokra, viszont emellett megjelent a régió tereinek magyar jellegének felmutatása. A megkonstruált kis magyar világok egyértelműen kifelé és befelé a Bánát történelmi és magyar súlyát voltak hivatottak felmutatni. Ebben a folyamatban kapott fontos szerepet Nagybecskerek mint központ felépítése, ami a politikai döntéshozatal és művelődés, szórakozás centrális tere volt. Mindezt figyelembe véve a régió a két világháború között és a háború alatt sem kapott akkora figyelmet, mint a további elcsatolt és a revízióval részben visszatért területek. A Bánát mindvégig periféria maradt, sokszor sajátos szubverzív értelmezésekkel.